

СТВОРЕННЯ ПЕРШИХ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ ТОВАРИСТВ У ЗАПОРІЖЖІ (КІНЕЦЬ 80-х – ПОЧАТОК 90-х РОКІВ ХХ ст).

Значною і важливою віхою в житті національних меншин України, зокрема Запорізького краю, з кінця 80-х років ХХ століття є діяльність національно-культурних товариств. Перші з них виникли ще у добу перебудови і за майже 25-річну історію свого існування стали справжніми центрами національно-культурного, мовного та духовного відродження етнічних меншин області. В цих суспільних організаціях сьогодні задіяно тисячі учасників різного віку. На початок 2013 року у Запорізькій області було зареєстровано 82 товариства, створених представниками 24 національностей. Діяльність цих організацій та їх вплив на культурне життя регіону та міста Запоріжжя величезне. Тому, сьогодні, напередодні 25-річного ювілею створення перших національних товариств, доречно знайти і висвітлити витоки цього руху, згадати з чого все починалося і спробувати дати наукову оцінку цим подіям.

Національні меншини Півдня України вже давно є об'єктом дослідження історичної науки. Висвітлено багато аспектів з історії найбільш численних народів – євреїв, німців, болгар, білорусів, поляків, греків, татар та інших – починаючи з їх появи на цих землях і до кінця ХХ століття. Більшість дослідників приділяють увагу теоретичним засадам етногенезу, проблемам етнонаціональної політики, історії окремих народів на Півдні України. Разом з тим, питання створення осередків національно-культурних громад у Запорізькому краї, як і в цілому в Україні, вивчено не достатньо і потребує подальшого наукового висвітлення.

Існуючі історіографічні матеріали, які висвітлюють цю проблему можна поділити на дві групи – наукові дослідження та культурно-просвітницькі (інформативні та ювілейні) збірки та альбоми.

Багато років історію німців в Україні досліджує київський історик професор В.М.Васильчук. Кілька його праць присвячено створенню та діяльності всеукраїнської громадської організації німців «Відергебурт» (Відродження) [1,2]. В одній з останніх колективних монографій українських істориків «Національне питання в Україні ХХ – початку ХХІ ст.: історичні нариси» деяку увагу приділено створенню національно-культурних товариств і їх ролі в суспільних процесах в Україні на межі 80-х – 90-х років ХХ століття [3]. Запорізький історик професор Ф.Г.Турченко у монографії «Запоріжжя на шляху до себе...» [4] детально проаналізував суспільно-політичні процеси, що відбувалися в Запорізькій області напередодні і після проголошення незалежності України, які стали підґрунтям для заснування перших національно-культурних товариств. Досить детально висвітлив процес створення та діяльність болгарських товариств Запорізької області у своїй монографії голова обласного товариства болгарської культури В.В.Мітков [5].

Фактологічний матеріал щодо створення та діяльності національно-культурних товариств Запорізької області можна знайти у деяких виданнях не наукового, а культурно-просвітницького характеру. Так у 2001 році відділ у справах національностей, міграції та релігій Запорізької облдержадміністрації підготував і видав збірку, де була зібрана коротка довідкова інформація про 31 товариство етнічних меншин Запорізької області [6]. У 2007 році найстаріше товариство поляків на території Запорізької області до 15-річчя свого створення видало збірку, в якій представлено історичний огляд діяльності товариства [7]. У 2012 році відділ у справах національностей та релігій Запорізької облдержадміністрації видав книгу, в якій зібрано короткі нариси про історію та діяльність 40 національних товариств області [8]. Але окремих узагальнюючих праць, які б розглядали саме причини та умови створення перших товариств національних меншин Запоріжжя у період кінця 80-х – початку 90-х років, на сьогодні немає.

Таким чином, метою дослідження стало виявлення передумов та причин, а також умов створення перших національно-культурних товариств у Запоріжжі. Автор зосередив свою увагу на кількох товариствах – Єврейська рада, німецьке товариство «Відергебурт»,

Запорізьке обласне товариство болгарської культури, Запорізьке обласне товариство польської культури імені А.Міцкевича, товариство білоруської культури імені М.Богдановича (сьогодні товариство «Мінськ»).

Основними джерелами цієї роботи стали матеріали поточного архіву Відділу туризму та національностей Запорізької обласної державної адміністрації, спогади безпосередніх учасників подій – керівників та активістів національних товариств, місцева періодична преса.

Витоки національного відродження та пробудження етнічної самосвідомості народів СРСР, зокрема Півдня України, яке почалося в кінці 80-х років ХХ століття, треба шукати в політиці, яку проводило керівництво СРСР у 40-80-ті роки. Активізація національно-культурного руху стала відповіддю українців та представників інших національностей на політику денационалізації та русифікації, яка проводилася майже п'ятдесят років. З кінця 30-х років партійне керівництво пропагувало і впроваджувало в СРСР концепцію «радянського народу», яка слугувала для приховування етнічного походження населення і витіснення етнічної самосвідомості. Відбувалося це шляхом стимулювання міграції, змішування населення та створення багатонаціональних робочих колективів для праці як в окремих регіонах, так і в адміністративних районах або містах.

Одночасно посилювалася роль російської мови, яка була проголошена мовою «міжнаціонального спілкування» народів СРСР. У 80-ті роки русифікація на Україні, зокрема у Запорізькому краї, досягла апогею, про що дуже докладно пише Ф.Турченко: у містах фактично не залишилося україномовних шкіл, вища і середня спеціальна освіта була зорієнтована на російськомовне населення, батьків заохочували писати заяви з проханням про звільнення їхніх дітей від вивчення української мови та літератури у школі, збільшувалася кількість українців та представників інших націй, які своєю рідною мовою вважали російську [4, с. 25-35].

Представники етнічних меншин перебували ще в гіршому становищі. Будь-які прояви національного духу, культури або інтересу до історичного минулого свого народу влада сприймала як прояви «націоналізму». Під виглядом зближення націй знищувалася будь-яка національна культура, зведена до рівня кількох показових фольклорних ансамблів. Під гаслами «пролетарського інтернаціоналізму» та формування нової спільноти «радянський народ» представники національних меншин зазнавали такої ж тотальної денационалізації та русифікації, як і українці. Про можливість навчатися мовами етнічних меншин взагалі не йшлося.

Крім того, на Запоріжжі жили німці та кримські татари, які зазнали репресій і депортації під час Другої світової війни. Якщо кримські татари упродовж 50-70-х років активно боролися за свої громадянські права, то німці залишалися більш лояльними. Пройшовши радянські трудові табори, німці намагалися не згадувати про свою національність, майже не спілкуючись між собою. Німецьке походження заважало у просуванні службовими сходами, тому траплялися випадки зміни німецьких прізвищ на російські. Зокрема, так сталося в житті відомого запорізького освітянина, поета, члена товариства німців «Відергебурт» Льва Андрійовича фон Отто-Головіна (1923-2005рр).

У 1947 році Лев Отто став студентом Запорізького педагогічного інституту і незабаром одружився на студентці філологічного факультету Зіні Головіной. Через одинадцять років спільного життя йому довелося змінити прізвище. Причин тому було декілька. Спочатку дружині ввічливо відмовили в прийомі у Вищу партійну школу при ЦК КПУ на відділення журналістики (вона вже працювала в обласній партійній газеті), потім йому натякнули, що далі за роботу вчителем математики і фізики в школі йому нічого не світить. Узявши прізвище дружини і став Головіним, він упевнено попрямував по сходах педагогічної кар'єри - завуч, директор школи, делегат з'їзду учителів України, відмінник народної освіти, директор обласного інституту удосконалення учителів [9]. Тільки у 90-ті роки фон Отто відновив через архіви свою національність, прізвище та дворянське походження.

Такі тенденції були характерні і для єврейського населення, яке постійно зазнавало як офіційних утисків (відмова євреям від'їжджати з СРСР), так і не офіційних (єврейське

походження дуже часто заважало службовому просуванню), внаслідок чого багато євреїв поповнили дисидентські лави [3, с. 497]. В країні фактично проводилася політика державного антисемітизму, особливо з 70-х років, внаслідок погіршення радянсько-ізраїльських відносин і зовнішньої політики Ізраїля.

Піднесення національних рухів у СРСР загалом і у Запорізькому краї зокрема було пов'язане з загальною суспільною динамікою другої половини 80-х років. У 1985 році з приходом до влади М.С.Горбачова в СРСР почалася перебудова, яка охопила всі сфери життя радянського суспільства, змінивши їх докорінно. У червні-липні 1988 року у Москві відбулася ХІХ всесоюзна конференція КПРС. Прийняті на конференції резолюції, а саме «Про демократизацію радянського суспільства і реформу політичної системи», «Про міжнаціональні відносини» та «Про гласність» відкрили нові можливості у суспільно-політичному житті. Нарешті вголос можна було сказати про те, що радянський народ, що ототожнювався переважно з російським, складається з десятків народів, які не забули хто вони. Політика гласності стала для народів СРСР сигналом того, що прийшов сприятливий час, коли знову можна порушувати проблеми відродження мови і культури. Демократизація суспільного життя стала причиною небувалого по силі відродження національного духу майже всіх народів СРСР.

Разом з тим, бурхливий сплеск національної самосвідомості призвів до загострення міжнаціональних відносин у Середній Азії та Закавказзі, що вилилося у криваві міжнаціональні конфлікти. Послаблене союзне керівництво нічого не могло зробити з лавиноподібним зростанням міжнаціональних суперечностей. Від керівництва країни потрібні були якісь конкретні дії, які б не допустили поширення міжнаціональної ворожнечі у інших регіонах, зарозумівши, хоча б частково, довгоочікувані прагнення національних меншин.

Радикалізм не був характерний для Запоріжжя, але місцеве партійне керівництво, не маючи змоги продовжувати політику заборон і переслідувань національно-культурного руху, спробувало взяти під комуністичний контроль національне відродження. На початку 1989 року київська партноменклатура дала дозвіл на утворення республіканського Товариства української мови ім. Т.Г.Шевченка. Вже 13 січня 1989 року Запорізький обком компартії України зібрав у Будинку політосвіти установчі збори обласного товариства. Головою було обрано декана філологічного факультету ЗДУ, професора В.А.Чабаненка, відомого своїми національно-демократичними поглядами [4, с. 141-142]. В перші роки свого існування Товариство діяло активно, сміливо ставило перед вищим керівництвом області вимоги з впровадження у всі сфери життя Закону «Про мови в Українській РСР», прийнятого 25 жовтня 1989 року.

В кінці 1988 – початку 1989 року одночасно ішла організаційна підготовка до створення ще кількох національних товариств рідної мови та культури. В кінці 1988 року завідувач відділу науки і учбових закладів обласного комітету КПУ М.М.Сидоренко звернувся до відомого громадського діяча, письменника, голови Запорізької обласної організації Спілки письменників України П.П.Ребра з проханням організувати створення товариств з представників найбільш численних національностей міста та області. До цієї справи П.П.Ребро залучив свого давнього приятеля редактора наукового збірника ЦІМЕТ, журналіста Б.Л.Естеркіна [10]. Разом вони почали копітку роботи – їздили по області в місяць компактного проживання національних меншин, зустрічалися з відомими представниками різних націй - діячами науки і культури. За півроку у Запоріжжі було створено Товариство єврейської мови, Товариство білоруської мови імені М.Богдановича, німецьке Товариство «Відергебурт», які разом з Товариством української мови ім. Т.Г.Шевченка і товариством кримських татар міста Мелітополь «Крим» об'єдналися в Асоціацію товариств рідної мови та культури Запорізької області [11, с. 3].

Першою організацією національних меншин Запоріжжя стало Товариство єврейської мови. Перший голова цієї організації С.Я.Литвак згадує, що на початку 1989 року його, як члена партії, викликав завідувач відділу науки і учбових закладів обласного комітету КПУ

М.М.Сидоренко і запропонував очолити Товариство єврейської мови. Це стало партійним дорученням С.Я.Литвака – на той час кандидата філологічних наук, доцента кафедри англійської філології ЗДУ. Кандидатура С.Я.Литвака заздалегідь була запропонована П.Ребром і відповідала вимогам партійного керівництва - філолог, відома в місті людина, має досвід громадської роботи з іноземцями [12]. Можливо, за допомогою С.Я.Литвака, як майбутнього голови, партійне керівництво сподівалося контролювати діяльність єврейського товариства, але цього та і не сталося внаслідок стрімкого падіння впливу партії на суспільне життя країни.

1 березня 1989 року в актовому залі Запорізького державного університету відбулися установчі збори Товариства єврейської мови (незабаром стало називатися Товариство єврейської культури), на яких були присутні близько 500 осіб. Проводив збори Петро Павлович Ребро. Головою Товариства було обрано Семена Яковича Литвака, заступниками Бориса Львовича Естеркіна і Олександра Георгійовича Судью [13, с.3]. До правління Товариства увійшло 16 осіб. Почесними членами правління стали П.П.Ребро, В.А.Чабаненко, С.Ф.Орлянський, Ф.Г.Турченко.

Цікаво, що О.Г.Судья до створення Товариства таємно збирав у себе вдома групу євреїв до 10 осіб для спільної молитви, вивчення івриту та єврейської історії. У 1990 році він емігрував до Ізраїлю, як і значна кількість тих, хто стояв біля витоків Товариства.

Активними учасниками Товариства в перші роки стали представники інтелігенції: Аркадій Хунович Гендлер – інженер-хімік, знавець мови, єврейського фольклору, традицій, співак; Марк Єфимович Камінський – освітянин, перший директор державної єврейської школи, створеної у 1992 році у Запоріжжі (з 1996 року школа-гімназія «Алеф»), емігрував в Ізраїль; Ігор Львович Левенштейн – журналіст, з 1992 року керівник молодіжного єврейського товариства «Хаверим»; Олександр Володимирович Неклюдов – лікар, суспільний діяч; Михайло Олександрович Кернер – лікар, викладав іврит у гуртку при Товаристві, емігрував в Ізраїль; Абрам Григорович Любашевський – бухгалтер-економіст (помер у 2011 р.); Аркадій Львович Соломонов – лікар-хірург, емігрував в Угорщину; Семен Федотович Орлянський – кандидат історичних наук, доцент ЗДУ, один з організаторів Запорізького регіонального Центру з вивчення історії євреїв України (помер у 2012 р.); Григорій Бенсман – перший керівник недільної школи при Товаристві, емігрував в Ізраїль [12].

У травні 1993 року Товариство отримало нову назву - Єврейська рада Запорізької області. Офіційна реєстрація організації відбулася 16 серпня 1993 року. Головою Ради став один з піонерів єврейського руху в Запоріжжі - Борис Львович Естеркін.

У квітні 1989 року було утворено Товариство білоруської мови ім. М.Богдановича. Як згадує тодішній голова Товариства професор Іван Петрович Волчок, на початку 1989 року до нього звернулися П.П.Ребро та В.А.Чабаненко з пропозицією створити товариство білоруської мови. На той час І.П.Волчок був відомою і шанованою у місті людиною – білорус за національністю, науковець, професор Запорізького машинобудівного інституту ім. В.Чубаря, депутат обласної ради. Крім того, як відмічає сам І.П.Волчок, він з юності зберіг любов до літератури, поезії, білоруського фольклору, писав вірші. У газету «Индустриальное Запорожье» було подано оголошення про створення Товариства білоруської мови. На перше зібрання, яке відбулося у приміщенні Запорізької обласної організації Спілки письменників України прийшло не більше 10 осіб [14].

У 1991 році Товариству вдалося встановити контакти з посольством Республіки Білорусь і почати отримувати книги та газети з Білорусі. На початку 90-х років І.П.Волчок активно брав участь в культурному житті України, був делегатом багатьох з'їздів, на яких обговорювалися питання розвитку мови та культури національних меншин. У 1993 році став делегатом I З'їзду білорусів світу у Мінську. В цілому Товариство у 90-ті роки залишалося малочисельним і, за словами І.П.Волчка, більше нагадувало гурток любителів білоруської мови та літератури. У 2002 році за ініціативою М.П.Сокола Товариство було офіційно зареєстровано і отримало нову назву - «Мінськ».

Цікава історія виникнення німецького товариства у Запоріжжі. В кінці 80-х років серед німців СРСР стихійно ширився рух за повну реабілітацію, дозвіл виїздити в Німеччину, можливість розвивати свою культуру, мову та освіту. У березні 1988 року у Москві було створено Всесоюзне товариство радянських німців «Відродження», головою якого став Генріх Гроут – кандидат біологічних наук, науковий співробітник Інституту рибного господарства, мешканець міста Бердянськ. Товариство почало випускати загальносоюзну газету німців «Neues Leben» (Нове життя). 15 лютого 1989 року у цій газеті була надрукована стаття мешканця села Розумівка Запорізького району Запорізької області Р.К.Шмідта «Предлагаю союз советских немцев» про необхідність повної реабілітації німців. Дуже скоро Р.Шмідт отримав лист від Г.Гроута з запрошенням стати делегатом на з'їзді німців у Москві, а також проханням допомогти організувати у Запоріжжі німецьке товариство. З такою пропозицією до Р.Шмідта звертався і Віктор Люст, лікар-ветеринар, який став головою Бердянського товариства німців, утвореного у травні 1989 року. З іншого боку допомогу в організації товариства надали П.Ребро та Б.Естеркін, які ділилися своїм досвідом [15].

Роберт Карлович Шмідт, інженер-механік сільського господарства, економіст, більше 20 років був головою двох колгоспів області, у 1989 році працював інженером у Центральному інституті механізації і електрифікації тваринництва Запоріжжя, з 1990 року став начальником відділу колгоспів Обласного управління сільського господарства. З метою організації товариства у червні 1989 року Р.Шмідт у власному будинку в селі Розумівка організував першу зустріч німців. Це стало початком товариства. Першочерговим завданням став пошук німців, які мешкають у Запоріжжі та районі. Тимчасовим керівником Товариства було обрано Р.Шмідта. Друга зустріч відбулася у Запоріжжі в липні 1989 року у квартирі найактивнішої учасниці Товариства Ірини Цибур.

29 липня 1989 року за ініціативою обласного комітету КПУ у Будинку політосвіти відбулася установча конференція, на якій було офіційно оголошено про створення Запорізького міського відділення товариства радянських німців як структурного підрозділу Всесоюзного суспільно-політичного і культурно-просвітницького товариства радянських німців «Відродження». На зборах було присутніми близько 40 осіб, традиційно виступав П.Ребро. Голову Товариства не було обрано, тому що найвірогідніші кандидати Р.Шмідт та І.Цибур за різними причинами відмовилися. Голову Товариства вдалося обрати 5 серпня 1989 року на позачерговому засіданні президії Товариства. Їм став кандидат фізико-математичних наук, доцент ЗДУ Валерій Валентинович Кайзер (у 1992 році емігрував до Німеччини) [16].

Устав та програма Товариства були прийняті на засіданні 2 вересня 1989 року. Це дозволило 5 жовтня 1989 року офіційно зареєструвати Запорізьке міське товариство німців [17], яке стало першим офіційно зареєстрованим національно-культурним товариством у Запоріжжі.

У перші роки діяльності активними учасниками Товариства були: Віктор Давидович Стаховський – викладач політекономії, Василь Андрійович Мартенс – директор Українсько-німецького фонду з питань розселення німців на Півдні України, Юрій Рожко – перекладач, Альма Вілібальдівна Берк – пенсіонерка, секретар Товариства, Міна Едвардовна Шорніна – викладач німецької мови на курсах для дорослих при Товаристві, Федір Михайлович Гофман – інженер, пенсіонер (емігрував до Німеччини), Марія Петрівна Гофман – пенсіонерка, керівник німецького фольклорного ансамблю при Товаристві (емігрувала до Німеччини), Курт Альбертович Пехінгер – інженер, начальник цеху вентиляції та газоочищення Абразивного комбінату, Герта Олександрівна Волкова – пенсіонерка, мати Ірини Цибур (емігрували до Канади), Віталій Васильович Шмідт – лаборант ЗДУ, голова Товариства у 1994 році (помер).

Упродовж 1989-1990 років тривала організаційна підготовка до створення болгарського товариства. Центром відродження руху болгар в СРСР став південь Одеської області (Буджак), де ще у 1985 році в місті Болград було створено неофіційне культурно-просвітницьке товариство імені святих Кирила і Мефодія. Товариство за короткий час

згуртувало навколо себе значну кількість болгар Буджаку. Як згадує голова Запорізького обласного товариства болгарської культури В.В.Мітков, хоча б раз на рік він відвідував рідний край (В.Мітков народився у болгарському селі Оріховка Болградського району Одеської області), провідував батьків, зустрічався з друзями дитинства, багато з яких були активними учасниками болгарського руху у Болграді. Повертаючись у Запоріжжя, він часто замислювався над ідеєю створення подібної організації у Запорізькому краї, що давало б змогу болгарам збиратися разом, розмовляти на рідній мові, відзначати болгарські національні свята. Такими думками Василь Мітков ділився зі своїм другом-односельцем Віктором Суревим, який мешкав у Запоріжжі [5, с. 143-144]. Разом вони упродовж 1989-1990 років здійснювали підготовчу роботу по створенню товариства – залучали знайомих болгар, проводили регулярні зустрічі, обговорювали актуальні проблеми.

Спроби офіційно зареєструвати товариство робилися починаючи з 1989 року, але закінчувалися невдало. Певні позитивні зрушення намітилися лише у 1991 році. 2 лютого 1991 року у Запорізькій організації Спілки письменників України відбулися організаційні збори Товариства болгарської культури. Їх відкрив голова Асоціації товариств рідних мов П.Ребро. На зборах було прийнято Статут і програму Товариства. Головою обласного Товариства болгарської культури було обрано заступника начальника цеху автозаводу «Комунар» інженера Віктора Костянтиновича Сурева (1954-1993рр.). Головою міського Товариства став інженер Центрального інституту механізації і електрифікації тваринництва, кандидат технічних наук Василь Васильович Мітков [18, с. 132-133]. Біля витоків Товариства стояли також Надія Бачурська – філолог, вчитель болгарської недільної школи, Генадій Мінаєв – художник-декоратор Театру ляльок, Анатолій Стоєв – інженер заводу № 77, Анатолій Тігов – лікар, Степан Намлієв – вчитель історії та болгарської мови, краєзнавець, голова Приморського районного болгарського товариства «Співдружність», заснованого у 1989 році.

19 травня 1991 року в місті Болград Одеської області відбувся I З'їзд болгар СРСР і була організована Асоціація болгар СРСР. Це дозволило 19 липня 1991 року офіційно зареєструвати Товариство болгарської культури як підрозділ Асоціації на території Запорізької області [8, с. 32].

Після проголошення незалежності України процес створення національних товариств активізувався з новою силою. Цьому сприяло прийняття Верховною Радою низки документів, які встановлювали концептуальні засади етнонаціональної політики нової держави – Декларації прав національностей України (1 листопада 1991р.), Закону України «Про національні меншини в Україні» (25 червня 1992 р.) та інших [19, с. 474-475, 491-493]. Ці документи гарантували представникам національних меншин право на всебічний розвиток своєї культури, освіти, мови, традицій, задоволення релігійних та духовних потреб.

Упродовж 1992 року формувалося Запорізьке обласне товариство польської культури імені А.Міцкевича. На початку 1992 року на одній з наукових конференцій зустрілися поляки, професор Запорізького державного університету Єжи Розенбаум і доцент Запорізького індустріального інституту Юрій Павлюк. Познайомившись, вони стали друзями, почали збиратися в ЗДУ і запрошувати інших знайомих поляків. Це були люди старшого покоління, які колись жили у Польщі, у яких все польське асоціювалося з ностальгічними спогадами. Їх об'єднало не тільки польське походження, але і можливість спілкуватися і читати книги польською мовою, бажання передати свої знання та мову тим, хто з різних причин був позбавлений можливості вивчати її, хто цікавився польською культурою, бажання допомогти знайти родичів в Польщі тим, хто їх шукав. На середину 1992 року фактично сформувалося польське товариство, учасники якого звернулися в консульство Польщі у Києві з проханням допомогти навчальною літературою польською мовою. У зв'язку з цим виникла необхідність в офіційному оформленні товариства. Це було зроблено шляхом легалізації в грудні 1992 року [20]. Першим головою Товариства став відомий лінгвіст, професор Єжи Максиміліанович Розенбаум (1919-1997рр.).

Керівну основу Товариства на початковому етапі діяльності склали виключно представники наукової інтелігенції: Єжи Максиміліанович Розенбаум – доктор педагогічних наук, професор кафедри французької філології Запорізького державного університету; Юрій (Єжи) Семенович Павлюк – кандидат технічних наук, доцент Запорізького індустріального інституту, голова Товариства у 1997-2010 роках; Олександр Єжєвич Самойлов – кандидат психологічних наук, доцент ЗДУ, син професора Єжи Розенбаума; Ігор Григорович Липкевич – кандидат філологічних наук, доцент ЗДУ, з 1998 року викладач у недільній польській школі при Товаристві; Микола Ласка - кандидат філологічних наук, доцент ЗДУ (у 1993 році переїхав у Західну Україну); Микола Васьків - кандидат філологічних наук, доцент ЗДУ (у 1997 році переїхав у місто Кам'янець-Подольський), Ольга Юрійвна Павлюк – науковий працівник Науково-дослідного інституту «ВНІ Мехчермет», голова Товариства з 2010 року [21].

За такої кількості науковців на початковому етапі була навіть ідея створити виключно польське наукове товариство. Воно було створено, але не як окрема організація, а як складова частина Товариства.

Активними учасниками товариства з перших років стали Володимир Васильович Міщенко – пенсіонер, учасник літературно-художнього та театрального гуртків при Товаристві, Григорій Вержбицький – підполковник міліції у відставці, керівник фольклорного ансамблю «Пернач», Марк Федорович Швайко (1919-2011рр.) – учасник Другої світової війни у складі Війська Польського. Не маючи змоги вільно пересуватися, він часто запрошував до себе у квартиру членів Товариства на зібрання. Дочка М.Швайко, Катерина Снурнікова стала організатором «Клуба сеньйорів» при Товаристві [7, с.6-7].

До середини 90-х років у Запоріжжі було створено ще кілька національних товариств. У жовтні 1991 року представники творчої інтелігенції заснували Запорізьке міське товариство російської культури «Русь», яке офіційно було зареєстровано 24 грудня 1992 року. Товариство очолив відомий письменник та громадський діяч Павло Борисович Баулін.

У березні 1993 року виникло Запорізьке обласне товариство вірменської культури, яке 7 липня 1993 року було зареєстровано і отримало нову назву - Спілка вірмен Запорізької області. З 1998 року товариство очолив інженер, начальник бюро обладнання відділу збуту заводу «Мотор-Січ» Нораір Олександрович Ерицян.

5 серпня 1993 року на установчих зборах було утворено Грецьку Раду Запорізької області «Елада», яку очолив підприємець Шаліко Миколайович Спірідонов.

24 вересня 1994 року почало свою діяльність Запорізьке обласне литовське товариство. Головою Товариства став молодий вчитель Аляксандрас Жукайтіс.

Розглядаючи діяльність національно-культурних товариств у перші роки їх існування, необхідно підкреслити, що їх поєднувала спільна мета, закріплена в статутах товариств. Це - об'єднання представників однієї національності для спільного відродження та збереження національної самосвідомості, культури, традицій, звичаїв, релігії, вивчення національної мови, історії, літератури, мистецтва, взаємодопомога, а також поширення власної національної культури серед представників інших націй, розвиток міжнаціональної толерантності.

Першим кроком у діяльності всіх товариств стала організація гуртків та недільних шкіл з вивчення національних мов, культури та історії. Всі вони починали працювати в аудиторіях ЗДУ. Зокрема, у 1989 році при Товаристві єврейської культури було організовано гурток з вивчення івриту (викладав М.О.Кернер) і гурток з вивчення ідишу та історії єврейського народу. Пізніше вони стали основою недільної школи, якою керував Г.Бенсман. У 1992 році активісти Товариства добилися відкриття державної єврейської школи (сьогодні школа-гімназія «Алеф»). Її першим директором був М.Є.Камінський [12].

Німецьке товариство «Відергебурт» організувало недільну школу для дітей, а також курси німецької мови для дорослих (викладала М.Е.Шорніна). Треба сказати, що на початку 90-х років багато німців розглядали своє фіксоване членство та діяльність у Товаристві як

підготовку до еміграції в Німеччину, тому вивчення німецької мови та культури було актуальним для багатьох саме з таких міркувань.

З 1991 року за підтримки тодішнього начальника міського управління освіти М.О.Фролова почала роботу болгарська недільна школа (викладач Н.Бачурська). Упродовж 1992-1994 років видавався щомісячний додаток болгарською мовою до газети «Индустриальное Запорожье» - сторінка «Роден бряг» [8, с. 32].

З 1994 року в стінах ЗДУ почала діяти польська недільна школа «Лех» (викладачі І.Липкевич, О.Павлюк). Учні школи вивчали польську мову, історію, культуру, літературу, традиції Польщі [7, с. 6].

Одночасно з освітньою роботою, недільні школи стали центрами зосередження культурно-просвітницької діяльності. На початковому етапі вона полягала у відзначенні національних свят та пам'ятних дат, проведенні творчих вечорів. Зокрема, у Товаристві польської культури з 1993 року почали діяти літературно-художній та театральний гуртки. Пізніше, у другій половині 90-х років, члени товариств почали створювати фольклорні танцювальні та вокально-інструментальні ансамблі, шити національні костюми, приймати участь у регіональних та міжнародних фестивалях національних культур.

Важливим напрямком діяльності національних товариств стала наукова діяльність – вивчення історії своїх народів, зокрема на Півдні України. Найбільших успіхів у цьому напрямку досягли члени Товариства єврейської культури. Починаючи з 1990 року в ЗДУ було започатковано проведення науково-практичної конференції «Єврейське населення Півдня України. Історія та сучасність», ініціаторами якої стали Б.Естеркін, С.Орлянський, Ф.Турченко. У 1991 році на базі кафедри новітньої історії України ЗДУ було утворено Запорізький регіональний Центр з вивчення історії євреїв України. За перші 10 років Центр підготував та випустив 15 видань – монографій, довідників, посібників [22, с. 3].

Величезну наукову роботу почали представники Обласного товариства болгарської культури, вивчаючи історію болгар на Півдні України, зокрема у Запорізькому краї. Вже у 1993 році вийшла перша збірка «Болгарське населення Півдня України: дослідження і документи». У 1996 році багаторічна праця С.І.Пачева з вивчення історії болгарських колоній у Північному Приазов'ї вилилася у захищення кандидатської дисертації [5, с. 164]. З кінця 90-х років цей напрямок значно активізувався.

Значним досягненням Єврейської Ради стало отримання будівлі колишньої синагоги на вул. Тургенєва. 4 березня 1992 року президент Л.М.Кравчук підписав Указ «Про заходи щодо повернення релігійним організаціям культового майна». Спираючись на цей законодавчий акт, ініціативна група Товариства єврейської культури на чолі з Б.Л.Естеркіним звернулася до органів місцевої влади з проханням надати будівлю колишньої синагоги (за даними Державного архіву Запорізької області діяла у 20-ті рр. ХХ ст.) у користування єврейській громаді. У березні 1994 року ця культова споруда була передана у безкоштовне користування Єврейській раді, як правонаступниці Товариства єврейської культури, для організації культурного і релігійного центру. У жовтні 1994 року Єврейський культурний та релігійний центр урочисто було відкрито. В його стінах розмістилася синагога, недільна школа, бібліотека, різноманітні гуртки [23].

У травні 1994 року у Запоріжжі члени Єврейської Ради створили релігійну іудейську громаду «Яхад», головою якої став Б.Л.Естеркін. У жовтні 1996 року представники громади, посилаючись на чинне законодавство, звернулися до Запорізької облдержадміністрації з проханням про передачу у власність громади будівлі Центру, як культової споруди. 27 грудня 1996 року відповідним Розпорядженням Голови облдержадміністрації В.В.Похвальського споруда синагоги була передана у власність громади «Яхад» [24].

Товариство німецької культури «Відергебурт» у 1990 році отримало від місцевої влади три поруч розташовані двокімнатні квартири на вул. Гагаріна. Члени Товариства самостійно зробили капітальний ремонт та перепланування помешкання, де у 1991 році відкрили Культурний центр. Грошову допомогу на придбання меблів надав бізнесмен Клаус Шорпінг.

З Німеччини були отримані комп'ютер, принтер, копіювальний пристрій, магнітофони, проектор [25, с. 13].

Отже, в кінці 80-х років ХХ ст. в СРСР склалися умови для поступового відродження національно-культурного життя етнічних меншин. В Україні, зокрема у Запоріжжі, процес створення перших національних товариств у 1989 році відбувався під контролем партійного керівництва області. Визначну роль в організації перших товариств зіграли громадські діячі П.П.Ребро, Б.Л.Естеркін, В.А.Чабаненко. Після проголошення незалежності України процес створення національно-культурних товариств у місті та області значно активізувався. Свої організації утворили болгари, росіяни, поляки, греки, вірмени, литовці. Ініціаторами створення товариств ставали переважно представники наукової, технічної та творчої інтелігенції. У перші роки існування представники національних товариств займалися культурно-просвітницькою діяльністю, закладаючи підвалини для подальшої активної участі у громадському та культурному житті Запоріжжя.

Бібліографія

1. Васильчук В.М. Громадське і духовне життя німецької спільноти в Україні (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) / В.М. Васильчук // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. - Запоріжжя: ЗНУ, 2006. - Вип. ХХ. - 508 с.
2. Васильчук В.М. Самоорганізаційні формування німецького етносу в контексті українського державотворення (1990–1996 рр.). / В.М. Васильчук // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2007. – Вип. ХХІ. – 560 с.
3. Національне питання в Україні ХХ – початку ХХІ ст.: історичні нариси / [ред. рада: В.М.Литвин (голова), Г.В.Боряк, В.М.Даниленко та ін.; відп. ред. В.А.Смолій; авт. кол.: О.Г.Аркуша, В.Ф.Верстюк, С.В.Віднянський та ін.]. – К.: Ніка-Центр, 2012. – 592 с.
4. Турченко Ф.Г. Запоріжжя на шляху до себе...(Минуле і сучасність в документах та свідченнях учасників подій) / Ф.Г.Турченко. – Запоріжжя: Просвіта, 2009. – 368 с.
5. Митков В.В. Болгары на запорожской земле: страницы истории и культуры / В.В.Митков. – Запорожье: «Тандем-У», 2007. – 176 с., ил., карт.
6. Національно-культурні товариства Запорізької області. – Запоріжжя: видавничо-поліграфічний комплекс «Запоріжжя», 2001. – 22 с.
7. Нам 15 лет. Запорожское областное общество польской культуры им. А.Мицкевича / [авт. текста О.Павлюк]. – Запорожье: Дикое поле, 2007. – 28 с.
8. Ми – українські / [упоряд.: А.Коянс, С.Єрмоєнко]. – Запоріжжя: Просвіта, 2012. – 116 с.
9. Науменко И. В годы войны наследник немецких баронов фон Отто был остарбайтером, а затем мог остаться на западе / И.Науменко [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://fakty.ua/104915-v-gody-vojny-naslednik-nemeckih-baronov-fon-otto-by-l-ostarbajterom-a-zatem-mog-ostatsya-na-zapade>
10. Зі спогадів голови Єврейської ради Запорізької області Бориса Львовича Естеркіна.
11. Ребро П. К родникам патриотизма / П.Ребро // Индустриальное Запорожье. – 1990. – 21 марта.
12. Зі спогадів професора кафедри теорії та практики перекладу Класичного приватного університету Семена Яковича Литвака.
13. Эстеркин Б.Л. Родного слова звук / Б.Эстеркин // Индустриальное Запорожье. – 1989. – 5 марта.
14. Зі спогадів завідувача кафедри технології металів Запорізького національного технічного університету професора Івана Петровича Волчка.
15. Зі спогадів Роберта Карловича Шмідта, одного з організаторів та голови Запорізького міського товариства німців «Відегебурт» (1992-1994 рр.).
16. Звіт роботи Товариства за 1989 рік // Особистий архів Р.К.Шмідта.
17. Решение № 319 Исполнительного комитета Запорожского городского Совета народных депутатов от 5 октября 1989 года «О регистрации Запорожского городского отделения

общества советских немцев» // Поточний архів Відділу туризму та національностей Департаменту культури, туризму, національностей та релігій Запорізької обласної державної адміністрації.

18. Хроніка 1991 року // Альманах «Хортиця». – 1992. – № 2.

19. Національні відносини в Україні у ХХ ст. Збірник документів і матеріалів \ [упоряд.: М.І.Панчук, І.Л.Гошуляк, С.С.Діброва та ін.]. – К.: Наукова думка, 1994. – 560 с.

20. Зі спогадів голови Запорізького обласного товариства польської культури імені А.Мицкевича Ольги Юрївни Павлюк.

21. Протоколи собраний Областного общества польской культуры им. А.Мицкевича за 1996 год // Поточний архів Відділу туризму та національностей Департаменту культури, туризму, національностей та релігій Запорізької обласної державної адміністрації.

22. Григоренко М. Хесед – значить благодійність / М.Григоренко // Запорозька Січ. – 1999. – 16 березня.

23. Довідка-об'єктивка начальника управління у справах релігій Запорізької обласної державної адміністрації В.М.Павлюченко відносно культової споруди-синагоги у м. Запоріжжі, по вул. Тургенева, 22. 7 березня 1997 рік. // Поточний архів Відділу туризму та національностей Департаменту культури, туризму, національностей та релігій Запорізької обласної державної адміністрації.

24. Розпорядження Голови облдержадміністрації № 791 від 27 грудня 1996 року «Про реєстрацію статутів релігійних організацій і передачу культової споруди» // Поточний архів Відділу туризму та національностей Департаменту культури, туризму, національностей та релігій Запорізької обласної державної адміністрації.

25. Сушко Г. Немецкое возрождение в Запорожском регионе / Г.Сушко // Міжнародний конгрес Злагода. – 2002. – № 1(9) лютий.

Аннотация

Коянс А.А. Создание первых национально-культурных обществ в Запорожье (конец 80-х – начало 90-х годов XX века).

В статье рассказывается о предпосылках и причинах национального возрождения в Украине. Освещаются условия и процесс создания первых национальных обществ в Запорожье. Выявлены основные активисты, которые стояли у истоков национально-культурного движения в Запорожье. Раскрываются основные направления деятельности обществ в первые годы существования.

Ключевые слова: национальное меньшинство, национально-культурное общество, национальное возрождение, денационализация.

Summary

Koyans A.A. The foundation of the first national cultural societies in Zaporizhzhya (the late 80's - the early 90's of the XX century).

The article tells about preconditions and reasons of national renaissance in Ukraine. The article describes conditions and process of foundation of the first national societies in Zaporizhzhya. The main volunteers, which were the organizers of the national cultural movements in Zaporizhzhya are identified. The main directions of the societies' activity in the first years of the existence are unveiled.

Key words: national minority, national and cultural society, national revival, denationalization.